

Juteini 2022

Snellmanin päivän suomen kielen tapahtuma
Hattulan Juteinitalolla 12.5.2022

Suomen kielen professori emerita Auli Hakulinen:

Kieli ja valta – kielen valta

Kieli on moniulotteinen ihmisen ominaisuus: voimavara, palvelija ja hallitsija. Tarkastelen kielen valtaa eri puolilta: yksilön, vuorovaikutuksen, kieliyhteisön ja maailman kannalta.

Aiheenani on kieli ja valta. Mainitsin asiasta lyhyesti eilisessä (kts. sivu 5) Hämeen Sanomien kirjoituksessani. Kieli on kaikkialla meidän elämässämme, emme pääse siitä eroon kuin kuolemalla. Tarkastelen kielen ja vallan suhdetta monelta kannalta: mikä on kielen valta ihmiseen tai ihmisessä, miten kielellä toimitaan ja miten sillä käytetään valtaa. Tarkastelen myös kielen asemaa yksilön ja yhteisön kannalta ja lopulta globaalisti.

Yksilölle kieli on yhtä välttämätön kuin suoliston bakteerikanta; bakteerikannan merkitys ihmisen tunteille ja ajattelulle on viime aikoina tieteellisesti osoitettu. Kieli on ihmisen muistin, ajattelun, itseilmaisun ja myös sosiaalistumisen väline.

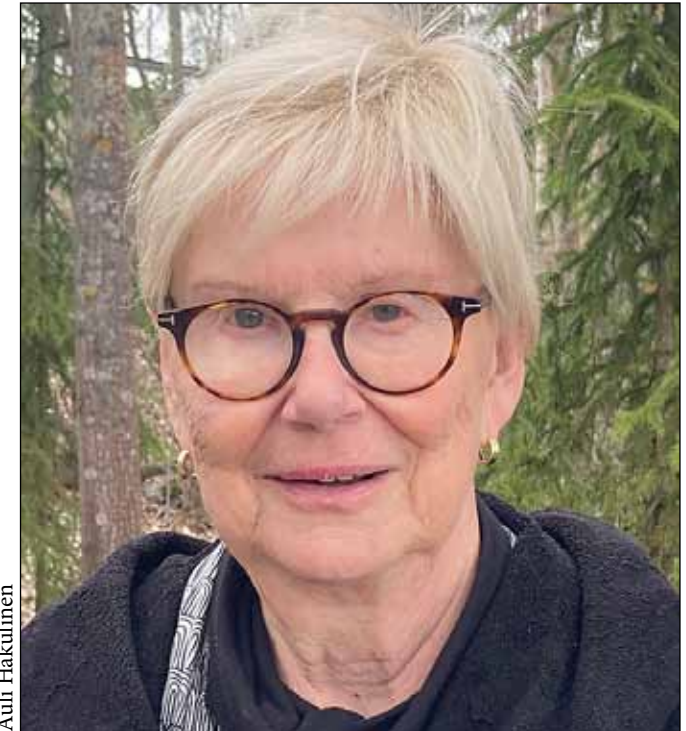
Ihminen syntyy minkä tahansa kielen puhujaksi. Vastasyntynyt voi oppia minkä tahansa kielen, mutta ihminen orientoituu äidinkieleen jo kohdusta ja syntymästä saakka. Eräs aivotutkija testasi parin kuukauden ikäisiä suomalaisia ja virolaisia vauvoja. Suomen kielen kah-

ta vokaalia e ja o, vastaa virossa kolme: e, õ ja o. Kun vauvat saivat kuulla kolmea vokaalia, vain virolaiset vauvat reagoivat niiden eroihin, suomalaiset eivät.

Suomalaiset vastasyntyneet vauvat ovat jo herkistyneet äidinkieleensä tai siihen kieleen mitä ympäristössä puhutaan. Näin ihminen on sidottu ympäristöönsä jo paljon ennen kuin hän tajuaa tai ymmärtää puhetta. Sosiaalinen todellisuus ja kieli liittyvät läheisesti toisiinsa. Filosofin Bertrand Russellin mukaan kielen omaksuminen tuo mukanaan maailmankäsityksen. Minulla oli äskettäin ilo askarrella pienen lapsen kanssa 8 tuntia. Hän teki koko sen 8 tuntia työtä maailmankäsityksensä rakentamiseksi. Sen seuraaminen kävi itselleni työpäivästä!

Kieli on yhteistoimintaa ja vuorovaikutusta

Kielen alkuperäinen ja nykyisinkin eniten käytetty muoto on puhe. Kieli on toimintaa ja yhteistyötä, vuorovaikutusta. Varsinaisesti kieli

Auli Hakulinen

on yhteistoimintaa. Kielen kautta ihminen saa paitsi maailmankäsityksen, alkaa myös maailman jäseneksi. Jos kuulen kysymyksen, tiedän, että siihen on vastattava.

On vakiintuneita toimintoja, joiden mukaan toimimme. Puhe luo, ylläpitää ja vahvistaa vuorovaikutussuhteita ja tekee meistä yhdessä toimivia, yhteiselämäänsä kykeneviä. Puhe tai puhuminen ovat yhteistoimintaa. Puhumaan oppii vain puhumalla toisten kanssa, vain toimimalla yhdessä.

Kieliä on maailmassa kaikkiaan noin 7000, mutta niissä kaikissa ovat samat ilmaisumahdollisuudet. Kysyessämme, ehdottaessamme tai valittaessamme edellytämme aina vastavuoroisuutta. Vaikka toimisimme vain yhdellä

kielillä koko ikämme, tiedämme, että kaikissa kielissä on samoja toimintatapoja, mekanismit vain vaihtelevat. Liika yksinkertaistus on väite, että suomalaiset ovat epäkohteliaita, kun suomessa ei ole sanaa please.

Puhe taipuu hyvään ja pahaan, ja myös valankäyttöön. Voidaan kilpailla, kuka saa missäkin tilanteessa mahdollisuuden puhua ja kenen on väistytävä. Joissakin tilanteissa vaikenemisenkin voi nähdä vallankäyttönä: konteksti eli tilanneyhteys vaikuttaa tulkintaan.

Ajateltakoon esimerkiksi, miten jokin kielellinen ilmiö tai toiminta tulkitaan kontekstista riippuen. Jossakin tilanteessa, kuten perheriidassa, vaikenemisen voi nähdä (väki)vallankäyttönä, kun taas ristikuulustelussa se voi olla osoitus urheasta vastarinnasta, ja diktatuurissa vaikeneminen kertoo nöyryytetyn kansanosan voimattomasta alistumisesta.

Kieli ja kieliyhteisö

Miehet puhuvat usein naisen puheen päälle ja naiset joutuvat alistumaan. Britanniassa oli 1980-luvulla pääministerinä voimainen nimeltä Margaret Thatcher. Tutkittiin, miksi häntä keskeytettiin melko usein, vaikka hänellä oli kaikki valta. Johtuiko se siitä, että hän oli nainen? Foneetikot tutkivat asiaa ja huomasivat Thatcherin puheessa intonaation nousevan sellaisissa kohdissa, joissa hänet oli helppo keskeyttää. Thatcher sai opastusta äänen käytössä, ja keskeyttämiset loppuivat.

Tarkastelen seuraavaksi kieltä kieliyhteisön tasolla. Kirjoitettu ja vakioitu yleiskieli on kielen esineellistetty olomuoto. Jonkin puhutun kielen

variantti voidaan nostaa näköksälle. Suomen kielestä on murteiden pohjalta tehty yleiskieli, jota me yhdessä opiskelemme oman puhekielen rinnalla käytettäväksi.

Demokraattinen yhteiskunta tarvitsee toimia-akseen idean yleisestä yhteisestä kielestä valtion tasolla. Suomessa yhteinen vakiintunut kieli on toiminut lähes 200 vuotta. Mm. Lönrotin johdolla otettiin 1800-luvulla yleiskieleen runsaasti uusia sanoja eri murteista. Se ei ole vain yhteinen kieli, vaan pohja yhteisen historian muodostamiseksi. Tietoisesti luotu ja oikeaksi tiedostettu kieli ei ole kenenkään äidinkieli, vaan tekemällä tehty yhteinen kieli, joka ei alun perin ollut kenenkään äidinkieli.

Puhutussa ja yleiskielessä on eri säännöt

Puhumme eri olosuhteissa eri kielillä. Oikeastaan puhutussa kielessä vallitsevat eri säännöt kuin yleiskielessä. Viimeisten 10–15 vuoden aikana, jolloin te Parolan lukion opiskelijat olette osanneet kirjoittaa, on yleiskielen asemassa tapahtunut suuri muutos. Yhä enemmän kirjoitetaan yleiskielestä poikkeavia ”epävirallisia” tekstejä (tekstailaan, chattaillaan, instagramillaan, ...).

Kun olin teidän ikäisenne, televisiossa oli

lukupuhuntaa eli luettiin enimmäkseen paperista. Tätähän esimerkiksi TV-uutisten lukijat edelleenkin käyttävät, tosin he lukevat kameran edessä olevasta teleprompterista. Muissa julkisissa tilanteissa käytetään nykyään enemmän vapaata puhetta.

Kieliopin valta

Muutama sana kieliopin vallasta. Kielioppi on tuote, jollaisia Suomessa on tehty vuodesta 1649 lähtien, noin 350 vuotta. Ensimmäisessä kieliopissa matkittiin vielä latinan kieliopin sääntöjä. Niinpä suomessa esitettiin olevan yhtä monta sijamuotoa kuin latinassa.

Vuosisatojen kuluessa kieliopin säännöt olivat yhä tarkemmin suomea koskevia, ja kielioppia käytettiin sekä opetuksen apuna (normatiivinen kielioppi) että vakiinnuttamaan yleistä ja yhtäläistä yleissuomea.

Ison suomen kieliopin verkkoversio

Iso suomen kielioppi, epävirallisesti ISK, ilmestyi vuonna 2004 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kustantamana.

Verkkoversio, epävirallisesti VISK, sisältää tämän kieliopin, sen vuonna 2005 ilmestyneen termistön määrittelyineen sekä joukon tiedon hakua helpottavia toimintoja. VISK on tehty Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa Kotuksessa yhteistyössä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitoksen kanssa.

Olin 1970-luvulla mukana kirjoittamassa opikirjoja uutta peruskoulua varten (siltoin opikirjoista karsittiin entinen kielioppi melkein kokonaan). Vuosituhannen vaihteessa olen viettänyt kahdeksan vuotta elämästäni kirjoittamalla kirjaa Iso suomen kielioppi (ISK), joka julkaistiin v. 2004, sen verkkoversio VISK v. 2008: <https://kaino.kotus.fi/visk/etusivu.php>.

Iso suomen kielioppi on kuvaileva; se kertoo mikä suomen kielessä oli mahdollista vuosituuhannen vaihteessa. Se ei siis ole mikään opetuskielioppi. Samaan aikaan on tehty vastaavanlaisia tieteellisiä kielioppeja myös ruotsista, saksasta ja englannista. Siinä siis tarkastellaan, mikä on se välineistö, joka kaiken kielenkäytön pohjana vallitsee eikä oteta kantaa siihen, onko jokin muoto "väärin".

Kun muuan rouvashenkilö tuli vuoden 2004 kirjamesuilla kysymään meiltä Ison suo-

Kielenohjailun jossain vaiheessa joudutaan kuitenkin valitsemaan jokin muoto pääasiallisiksi, jos murteissa esiintyy vaihtelua. Otan klassisen esimerkin: alkaa-verbi saa seurakseen joko A-infinitiivin: alkaa tapahtua tai MA-infinitiivin: alkaa tapahtumaan. Aikanaan näistä murremuodoista vakiinnutettiin yleiskieleen hyväksyttäväksi vain edellinen, siis alkaa tapahtua.

Pyrin tehdä / pyrin tekemään

Monet kuitenkin sanoivat "tapahtumaan" tai "nukkumaan". Sitä pidettiin pahana virheenä. Kun vuosikymmenien ajan kouluissa yritettiin kitkeä pois toista vaihtoehtoa, lopulta muutama vuosi sitten päätettiin, että voidaan käyttää molempia muotoja: pyrin tehdä ja pyrin

men kieliopin tekijöiltä, hyväksyttäväksi puhekielen, viittasin vastauksessani luonnontieteisiin. Ei siilieläimen tutkijakaan erota hyviä ja paheksu huonoja siilejä. Arkeologit puolestaan tutkivat nyrpistelettä myös tunkioita. Tieteellisessä kieliopissa mikään kielen ilmiö ei ole paheksuttava vaan mahdolliset poikkeamat pyritään selittämään.

"Ei siilien tutkijakaan erota hyviä ja paheksu huonoja siilejä"

tekemään. Vaihtelusta ei nähty olevan mitään vaaraa ymmärtämiselle.

Tätä kaikkea pitää sietää, koska kieli on olemukseltaan vaihteleva ja muuttuva ilmiö. En ole koskaan harrastanut oikeakielisyyttä. Silti minua häiritsee, kun sanotaan esimerkiksi selkeä ero eikä selvä ero. "Selkeä" on vaikkapa säätila, mutta ei selkeä vika, vaan selvä vika. Toinen esimerkki: jatkumo ja jatko ovat eri asioita. Kieli muuttuu koko ajan. Muutokset eivät välttämättä ole kovin kivoja. Kieli vie, me vikiemme! Mutta muuttumaton kieli on kuollut kieli. Latina on jo kuollut. Sitä ei kukaan puhu.

Taistelu merkityksistä

Yhteisessä kielessämme on kymmenin tuhansin helppoja selvärajaisia nimityksiä käsitteille ja kategorioille, joiden merkityksestä ja määrittelystä vallitsee yksimielisyys: hiihtäminen, kävely, leipä tai kala. Tieteellinen tutkimus on kuitenkin osoittanut, ettei valas olekaan kala eikä maamyrrä ole myyrä, joka on saanutkin nimekseen kontiainen.

Tieteen todisteet eivät kuitenkaan välttämättä tule yhteiskunnassa ilman muuta vastaanotetuiksi ja hyväksytyiksi. Niinpä kaksi tieteellisesti toteen näytettyä ilmiötä, evoluutio ja ilmastonmuutos ovat tietyillä tahoilla epäilyttäviä: jopa niiden olemassaolo on joillakin tahoilla kiistetty (koronarokotuksen tehokkuudesta puhumattakaan).

Sanastoltaan tai sanojen kannattamilta merkityksiltään kieli ei ole eksaktia, se ei ainoastaan vastaa asiointiloja vaan myös luo, tulkit-

see ja saattaa muuttaa niitä.

Yhteiseen kieleen liittyy aina neuvottelua, mutta ääritapauksissa sanojen merkityksistä ei neuvotella, vaan ne sanellaan. Tällainen tilanne on seikkaperäisesti kuvattu George Orwellin dystopia-teoksessa 1984, jonka profetia on tullut valitettavan ajankohtaiseksi.

Kuka määrittelee esimerkiksi, keitä ovat terroristit tai mitä tarkoittaa feministi jne. Semanttisen taistelun voittajalla sanotaan olevan symbolista valtaa. Valloitettiin vai vapautettiin Krim vuonna 2014? Onko hybridisota so-
taa? Mikä on uhkaamista ja mikä väkivaltaa? Onko Ukraina kansa vai mikä? Orwellin "War is peace" -sanontaa voidaan verrata Putinin väitteeseen, että hän on vapauttamassa Donbasia. Saman sanankäytön mukaan jokin kansalaisjärjestö voidaan määritellä 'ulkomaiseksi agentiksi'.

Valtakieli ja kieli-imperialismi

Maailmassa puhutaan noin 7000 kieltä, mutta valtioita on vain satoja. Suurinta osaa kielistä puhutaan vähemmistönä jonkin valtiokielen alaisuudessa. Suurin osa kielistä onkin uhanalaisia. Kielellinen diversiteetti on samanlainen arvo kuin biodiversiteetti eläin- ja kasvikunnassa: mitä vähemmän kieliä on, sitä kapeampi on maailman näkemys.

EU:ssa on virallisessa asemassa 24 kieltä. Se ei ole paljon noin 300:n EU:ssa puhutun maahanmuuttajakielen rinnalla. Unionissa kunnioitetaan vähemmistökieliä, joita sen alueella on peräti 60.

Kielten välillä käydään jatkuvaa valtataistelua. Nigeriasa on 160 miljoonaa asukasta ja 513 kieltä. Papuan Uudessa Guineassa on seitsemän miljoonaa asukasta ja 800 kieltä, siellä lähes joka kylässä puhutaan siis omaa kieltään.

Käytössä olevien tuhansien kielten joukossa on vain kolme, joilla on yli miljardi käyttä-

jää. Nämä kolme yleisintä ovat englantia, arabia ja mandariiniä. Ne kamppailevat vallasta. Englantia puhuu maailmassa 1,5 mrd ihmistä, mutta äidinkielenään vain muutama sata tuhatta. Muualla se on niin sanottu lingua franca, käyttökelpoinen yhteydenpidon kieli.

"Niin paljon tapahtuu englanniksi"

Kiinaa puhutaan melkein yhtä paljon kuin englantia, mutta pääasiassa äidinkielenä. Arabialla on noin 300 miljoonaa äidinkielen puhujaa, mutta se on myös miljardin ihmisen käytössä pyhä kieli.

Kärsin yhä enemmän siitä, että niin paljon tapahtuu englanniksi. Minua huolestuttaa suomen ja ruotsin kielten aseman heikkeneminen katukuvassa meillä Suomessa.

Kuinka Suomen kansalliskielten käynee tulevaisuudessa? Esimerkiksi Helsingin yliopistossa kielinä ovat monissa yhteyksissä suomi ja englantia, vaikka ruotsin kielen oikeudet on pysyvästi kiteytetty Suomen perustuslakiin. Monikielisyys on rikkaus: Englannissa ehkä vain 7 % osaa muita kieliä.

Englannin lingua franca hiipii kaikkialle. Saksan kieli on jo hävinnyt englannille. Saksalaiset tutkijat viittaavat erikielisiin julkaisuihin, mutta englantilaiset vain omaan kieleensä.

Tuletteko te elämään sellaisessa maailmassa, jossa puhutaan vain kolmea kieltä? Vuosien varrella on yritetty luoda yleiskieltä, jota kukaan ei puhuisi äidinkielenään. Esperanto oli ensimmäinen tällainen, mutta sekin perustui länsimaisen ajatteluun. Esperanto on jäänyt vain kauniiksi haaveeksi.

(puheesta tekstiksi litteroinut ja taittanut Jukka O. Mattila)

Kieli ja valta

MIELIPIDEVIERAS

Auli Hakulinen

auli.hakulinen@helsinki.fi

Kieli on moniulotteisin ihmisen ominaisuus: voimavara, palvelija ja hallitsija. Kieli on kaikkialla elämässämme, emme pääse sitä pakoon kuin kuoleamalla.

Kielen ja vallan suhdetta aion tarkastella usealta kannalta: mikä on kielen valta ihmiseen tai ihmisessä, miten kielellä toimitaan ja miten sillä käytetään valtaa.

Kielen asema kielyhteisössä on oma lukunsa, ja viimein kysyn, mikä on kiel(t)en osa globaalisumisessa.

YKSILÖLLE KIELI ON yhtä väistämätön ja tarpeellinen pääoma kuin suoliston bakteerikanta, jonka merkitys ihmisen tunteille ja ajattelulle on viime aikoina tieteellisesti osoitettu. Voi melkein puhua kielen pakkovallasta. Äidinkielen pakkovalta alkaa jo kehdestä ja melkeinpä kohdusta.

Kieltä ei voi omaksua yksinään, vaan sen on tapahduttava vuo-

rovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa. Puhe luo, ylläpitää ja vahvistaa vuorovaikutussuhteita, tekee meistä yhdessä toimivia, yhteisöelämäänsä kykeneviä. Entä mistä muodostuu valta vuorovaikutuksessa?

PUHE ON TOIMINTAA, mutta kirjoitettu, vakioitu yleiskieli on kielen esineellistetty olomuoto. Demokraattinen yhteiskunta tarvitsee yhteisen kielimuodon ennen kaikkea voidakseen toimia ja taataksensa kaikille kansalaisille mahdollisuuden osallistua poliittiseen ja kulttuurielämään.

Suomessa yhteiseksi vakiinnutettu yleiskieli on toiminut lähemmäs 200 vuotta kansakunnan muodostamisen tukipilarina. Hipaisen lyhyesti kysymystä ”oikeakielisyydestä”.

Vallankäytön kannalta keskeistä kielessä on sanasto: valta ulottuu siihen mitä sanat tarkoittavat ja mikä taho päättää niiden merkityksistä.

TÄSSÄ MEIDÄN yhteisessä kielessämme on kymmenin tuhansin helppoja, selvärajaisia nimityksiä käsitteille ja kategorioille, joiden merkityksestä ja määrittelystä vallitsee yksimielisyys.

Tällaisia ovat vaikka peruna, vesi tai kävely. Mutta sanat eivät ole vain havaittujen ilmiöiden nimilappuja, ja kategoriat ovat usein rajoiltaan sumeita.

Ääritapauksessa merkityksistä ei neuvotella, vaan ne sanellaan. Tällainen tilanne on seikkaperäisesti kuvattu George Orwellin dystopiassa eli antiutopiassa teoksessa 1984, jonka profetia on tullut valitettavan ajankohtaiseksi. Tästä puhun esitelmäsi lisä.

Vallankäytön kannalta keskeistä kielessä on sanasto: valta ulottuu siihen mitä sanat tarkoittavat ja mikä taho päättää niiden merkityksistä.

LOPUKSI KÄSITTELEN kielen asemaa globaalisumisessa maailmassa: nykyään käytössä olevia kieliiä on tuhansia, mutta kolmella kielellä on yli miljardi käyttäjää. Kieliiä, joilla on yli sata miljoonaa puhujaa, on maailmassa kymmen-

kunta. Valtaosa maailman kielistä on uhanalaisia; kieliä kuolee kaiken aikaa.

EU:ssa on 24 virallista kieltä, mutta sen alueella on käytössä yli 300 kieltä. Tässä kannattaa mieltä sellaisia nimityksiä kuin äidinkieli, murre, kansalliskieli, virallinen kieli, lingua franca ja vaikkapa pyhä kieli.

Lopuksi voimme pohtia sellaista käsitettä kuin kieli-imperialismi: sen väistämättömyyttä ja sen vastustamista.

SITEERAAN AJATUSTA filosofi Hannah Arendtin kirjasta *Vita activa – Ihmisenä olemisen ehdot*:

”Valta toteutuu vain siellä, missä teot ja puhe kulkevat käsi kädessä, missä sanat eivät ole tyhjiä eivätkä teot raakoja, missä sanoja ei käytetä aikomusten naamioimiseen vaan todellisuuden paljastamiseen, eikä tekoja loukkaamiseen, vaan suhteiden ja uusien todellisuuksien luomiseen.”

Kirjoittaja on suomen kielen professori emerita, joka esitelmöi aiheesta Kieli ja valta Hattulan Juteimitalolla torstaina 12. toukokuuta kello 12.15 alkavassa tilaisuudessa.